

УДК 332.122

Н. В. Рунчева

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто особливості організації кооперативного руху у сільському господарстві регіонів України.

Ключові слова: сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства, кооперація, виробництво.

Summary. The article discusses the features of the cooperative movement in agriculture regions of Ukraine.

Key words: agricultural cooperatives, farms, cooperatives, production.

Постановка проблеми. Колективізація сільського господарства допоможе світові ефективно боротися з голодом і бідністю. Сільськогосподарські кооперативи «грають життєво важливу роль» у забезпеченні продовольчої безпеки. За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), у період з 2010 по 2012 рр. від хронічного голоду страждали майже 870 млн. осіб, тобто кожен восьмий житель планети. Сільськогосподарські кооперативи «володіють іншим баченням, ніж економічні моделі, які єдиними своїми цілями ставлять отримання прибутку і задоволення своїх ринкових інтересів». Конкретніше, створення кооперативів здатне надати підтримку зусиллям з боротьби зі спекуляцією на ринку продовольства. «Вони дозволяють створювати робочі місця, скорочувати злидні і да-

вати можливість ізольованим бідним верствам населення в сільській місцевості, в першу чергу жінкам, можливість самим обирати свою долю». Сільськогосподарські кооперативи, будучи наділеними суспільною свідомістю, «підтвердили свій статус ефективного інструменту соціальної інтеграції, просуваючи принципи рівності статей і залучаючи в сільське господарство молодь». Сільськогосподарським кооперативам відведена одна з головних ролей в ініціативі ООН, що отримала назву «Нульовий голод» (Zero Hunger). Вона ставить перед міжнародним співтовариством низку ключових завдань, зокрема, забезпечення кожної людини достатньою кількістю продовольства, захист вагітних жінок і дітей від недоїдання, створення стійких агропромислових систем у всьому світі і підтримку фермерства [1].

© Н. В. Рунчева, 2013

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі аспекти зазначеної проблеми висвітлені в працях Г. Газіна, В. Євтушевського, В. Кондратьєва, О. Редькіна, В. Шапира, К. Шапошникова, Б. Щербакова.

Мета статті полягає у розкритті сутності кооперативного розвитку, зокрема специфічних особливостей його у сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарські та продовольчі кооперативи становлять значний сегмент глобального кооперативного сектору в розвинених країнах і країнах, що розвиваються; 30 відсотків з 300 найбільших кооперативів зайняті в аграрній галузі. Вони можуть існувати в різноманітних формах, починаючи з асоціацій дрібних виробників і закінчуючи спілками, федераціями та сільськогосподарськими палатами. Кооперативи налічують понад мільярд членів, значна частка яких працюють в аграрному секторі [2].

На частку кооперативів припадає 37 відсотків сільськогосподарського ВВП Бразилії; в Єгипті 4 мільйони фермерів заробляють на життя в кооперативах; в Ефіопії працюють 900 тисяч членів кооперативів; в Індії 12 мільйонів членів молочних кооперативів виробляють щодня 16,5 млн. літрів молока. Ринкову частку сільськогосподарських кооперативів Європи становить близько 60 відсотків усіх перероблених і проданих сільськогосподарських товарів і близько 50 відсотків сільськогосподарських активів.

Стосовно вітчизняного кооперативного руху слід зазначити, що існують певні особливості формування сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів (СОК) в регіонах України. Розвиток конкуренції в сільському господарстві обмежує низка факторів: нестача матеріальних і фінансових ресурсів, низький рівень розвитку кооперації, зайві адміністративні бар'єри, а також відсутність розвиненої інфраструктури (недолік сховищ, складів, пунктів первинної переробки продукції, засобів зв'язку, незадовільний стан дорожньої мережі) [3].

Сільське господарство є однією з найважливіших галузей матеріального виробництва, в якій, за попередніми розрахунками, у 2012 р. було створено 7,9 % валової доданої вартості усіх галузей економіки (за 2011 р. — 8,5 %), а обсяг сільськогосподарського виробництва становив 258,3 млрд. грн. (у фактичних цінах).

Одним із основних факторів розвитку аграрного сектору є земля. За даними земельного обліку, загальна площа сільськогосподарських угідь на початок 2013 р. становила 41,5 млн. га (69 % території України), з яких 32,5 млн. га — площа ріллі. Із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,8 % припадало на сільськогосподарські підприємства, 38,1 % — на громадян, 10,6 % — на землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5 % — на інших користувачів.

У 2012 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося майже 56 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, якими використовувалося близько 22 млн. га сільськогосподарських угідь. Більше половини цих угідь (11,2 млн. га) зосереджено в господарських товариствах, 20,0 % — у фермерських господарствах, 15,7 % — у приватних підприємствах, 3,4 % — у виробничих кооперативах, 2,3 % — у державних підприємствах, 7,4 % — у підприємствах інших форм господарювання (табл. 1). Із загальної кількості підприємств 48 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них 67,8 % підприємств мають площу до 100 га, 15,2 % — від 100 до 500 га, 5,5 % — від 500 до 1000 га, 5,4 % — від 1000 до 2000 га, 6,1 % — понад 2000 га. Середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств у 2012 р. збільшився порівняно з 2011 р. на 2,1 % і становив 392 га сільськогосподарських угідь, без урахування фермерських господарств середній розмір підприємства зменшився на 1,5 % (1158 га).

Таблиця 1

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання у 2012 р. (на 1 липня)

Одиниць	У % до загальної кількості	
Усього	55866	100,0
Господарські товариства	8121	14,5
Приватні підприємства	4183	7,5
Виробничі кооперативи	856	1,6
Фермерські господарства	40732	72,9
Державні підприємства	294	0,5
Підприємства інших форм господарювання	1680	3,0

Джерело: [4].

На 1 листопада 2012 р. налічувалося майже 41 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,4 млн. га сільгоспугідь, у тому числі 4,3 млн. га ріллі. У 2012 р. відбулося подальше укрупнення фермерських господарств: на одне господарство в середньому припадало 108 га сільськогосподарських угідь (на 21,7 % більше, ніж у попередньому році) та 105 га ріллі (на 1,5 % більше). Орендовані землі фермерських господарств станом на 1 листопада 2012 р. склали 81,4 % загальної площі землі в їх користуванні [4].

У цьому зв'язку стійкість сільськогосподарського виробництва нижче, ніж в інших галузях, що визначає наявність високого рівня підприємницьких ризиків у галузі. Тривалий виробничий цикл визначає інерційність пропозиції сільськогосподарської продукції при зміні цін. Істотним обмежувачем є невизначеність ситуації у зв'язку із сезонністю виробництва. Це призводить до нерівномірності пропозиції продовольчої продукції протягом року і труднощів у прогнозуванні довгострокової ринкової кон'юнктури. Значна частка продукції (овочі, молоко) є швидкопсувною,

вимагає спеціальних умов зберігання і термінової реалізації, що істотно змінює конкурентну ситуацію в період її масового надходження на ринок.

Становлення СОК в Україні відбувалося у три етапи. Сьогодні у розрізі новітньої обслуговувальної сільськогосподарчої кооперації спостерігається третій етап становлення. Перший етап розвитку СОК припадає на 1993–1995 роки, перший сільськогосподарський обслуговувальний кооператив був створений у грудні 1993 року. Перший спад у розвитку СОК відбувся у 1996–1997 роках. У 1998–2001 рр. розпочинається другий етап, або друга хвиля, розвитку сільськогосподарчої обслуговувальної кооперації. Цьому сприяло прийняття Закону України «Про кооперацію» (1998 р.), де окремим розділом було призначено законодавче забезпечення розвитку сільськогосподарчих кооперативів. Також другий етап був підкріплений реформуванням аграрного сектору, який почався у 1999 році після виходу Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» № 1529/99. Відбулися серйозні зміни у структурі сільськогосподарського виробництва. З'явилася велика кількість нових фермерських господарств, людей, які почали самостійно працювати на земельних паях, що стало підґрунтям для утворення СОК. З 2001 року починається помітний спад у розвитку сільськогосподарчої обслуговувальної кооперації. У 2009 році в Україні була прийнята «Державна цільова програма розвитку сільськогосподарчих обслуговувальних кооперативів до 2015 року», що стало серйозним поштовхом для третього етапу розвитку СОК в Україні. Особливість цієї державної цільової програми полягала у тому, що вперше у новітній історії України із держбюджету було виділено 90 млн. гривень, які були направлені у регіони на підтримку СОК. Важливість цих коштів у тому, що з'явилася можливість утвореним сільгоспкооперативам відшкодувати 90 % вартості придбаних технічних ресурсів. Внаслідок цього у 2009 році відбулося зростання кількості сільгоспкооперативів із 400 до 655. У 2010 році трапився черговий спад — до 430 об'єднань у зв'язку із відсутністю реалізації програми та державної підтримки. І вже 2011 рік характеризується черговим зростанням кількості СОК. Сьогодні нараховується 565 обслуговувальних сільськогосподарчих кооперативів. Це обумовлено підтримкою регіональних органів влади, виділенням коштів з обласних бюджетів на підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації.

Прикладів досить успішних кооперативів багато. Є кооперативи, які вже 16–18 років виконують свою місію, надають послуги, покращують економіку фермерських селянських господарств. Наприклад, СОК «Ратай» у Заліщицькому районі Тернопільської області, у складі якого 250 фермер-

ських та особистих селянських господарств, СОК «Західний» Рівненської області, що нараховує 30 членів в особі фермерів та ОСГ, сільгоспкооператив «Енеїда» у м. Херсон та ціла низка інших, що були утворені у перші роки становлення сільськогосподарської кооперації. Пізніше утворені кооперативи також успішно розвиваються. Наприклад, сільськогосподарський кооператив з виробництва овочів Каховського району на Херсонщині нараховує 12 фермерських господарств або молочний кооператив у Херсонській області, який сформований після 2000 року та демонструє позитивні результати протягом усього періоду діяльності.

Загалом, СОК зорієнтовані не стільки на збільшення валового виробництва, скільки на задоволення потреб своїх співучасників. У плані покращення просування та реалізації продуктів вони досить успішно стоять на ринку сільгосппродукції. Якщо характеризувати динаміку зростання СОК, вона стрімко зростає в умовах цілої низки перешкод у їхній діяльності. Розвиток СОК серйозно стримує законодавча неврегульованість питання неприбуткової діяльності та системи оподаткування.

СОК мають набагато більше навантаження, ніж сільськогосподарські підприємства або фермери. Кооператив має набагато складніший склад обов'язкових платежів, ніж в окремо взятих фермерських чи особистих господарствах, сільгоспідприємствах.

Це є головною перешкодою щодо створення СОК, бо кожен фермер має привілей у системі сплати податків, а якщо вони об'єдналися, тобто надають послуги, то потрапляють в іншу систему оподаткування, яка набагато складніша. Це сповільнює значне поширення розвитку сільськогосподарської кооперації, а ті кооперативи, що утворилися, мусять маневрувати.

Однак статистика свідчить, що за 2011 рік кількість СОК зросла на 135 одиниць, що демонструє позитивну динаміку розвитку. Безумовно, ще не отримано таких регіональних масштабних кооперативів, які серйозно впливають на ринки продукції та на формування цінової політики. Це відбувається внаслідок того, що податкова політика сьогодні і новий прийнятий Податковий кодекс не дають таких можливостей, а також відсутня державна підтримка у виді дотацій та субсидування процентних ставок кредитів.

Узагальнюючи вищезазначене, можна виділити чотири основні перешкоди на шляху розвитку СОК. Перша — недосконалість податкової політики, друга — відсутність державної підтримки, третя — низький рівень навчання, інформаційної роботи, дорадництва серед потенційних груп, які можуть створити сільгоспкооперативи, четверта — відсутність менеджерів, активістів, лідерів серед кооперативного руху.

Сільськогосподарська кооперація є найбільш успішною у молочній галузі. Дрібні виробники займають 82 % молочного ринку, і без кооперації говорити про безпеку продуктів, про їх якість, про конкурентоспроможність безперспективно. Не секрет, що у селянських господарствах молоко низької якості і дотримання стандартів не завжди виконується. Переваги СОК у тому, що є можливість забезпечити охолодження, контроль за якістю і доведення цієї продукції до споживача. За таких умов зростає закупівельна ціна на молоко, і це є основним стимулювальним фактором для збільшення виробництва та участі у кооперативах. Наприклад, закупівельні ціни на ринку молока. Так, переробні підприємства пропонують ціну 1,8–2 грн./л. А сільськогосподарські кооперативи, які створили свою інфраструктуру (тобто мають охолоджувальні камери, налагоджену логістику), пропонують закупівельну ціну на рівні 3–3,5 грн./л. У наявності результат діяльності кооперації. Це є шлях формування ціни, що відповідає інтересам виробника.

Якщо охарактеризувати цей показник, то він найкращий у Вінницькій області, де нараховується 50 СОК молочного спрямування із 70 існуючих. У 2009 за підтримки уряду Державної цільової програми молочні кооперативи вийшли за загальною кількістю на перше місце.

Тип багатofункціональних кооперативів також набув значного поширення. Такі кооперативи задіяні у багатьох напрямках сільськогосподарського виробництва, диверсифікуючи свою діяльність.

Стосовно переваг сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів перед приватним господарством, то тут не йдеться про конкуренцію. Основною ціллю СОК є вирішення проблем дрібних фермерів, що об'єднуються. Вони налагоджують (умовно) зберігання зерна, його транспортування, формування оптової партії та її продаж на вигідних умовах. У результаті цього відбувається формування прибутку, котрий отримує фермер. Суть у тому, що через об'єднання спільних зусиль кожне фермерське господарство повинне отримати позитивний фінансовий результат. Сільгоспокооператив не переслідує цілі прибутковості як посередник, котрий ставить за мету саме отримання прибутку.

Тобто учасники СОК домагаються як покращення якості продукції, її переробки, фасування, зберігання, транспортування, так і підвищення ціни реалізації. У цьому сутність сільськогосподарської обслуговувальної кооперації, яка сприяє покращенню доходності [5].

Альтернативою агрохолдингів для підтримки розвитку сільської місцевості є розвиток фермерства. Особисті селянські господарства мають укрупнювати своє дрібнотоварне виробництво. Перехід до фермерських господарств відіграє важливу соціальну роль на селі з точки зору створен-

ня нових робочих місць, розвитку сільської місцевості і зростання виробництва сільгосппродукції.

З розвитком кооперативного духу у контексті конкурентоспроможності повинна враховуватися стратегія країни як експортно-орієнтованої держави. Особливо це стосується групи зернових культур. У цьому випадку повинна бути довготривала прогнозована політика держави щодо підтримки виробництва, розвитку інфраструктури і реалізації зернового господарства, а не створення бар'єрів стримання, які ми маємо на сьогодні: експортні мита, невідшкодування або ліквідація ПДВ, монополізація ринку зерна та інший ряд перешкод, що не дають можливості товаровиробнику отримати нормальну ціну на внутрішньому ринку та ставить нашу продукцію у неконкурентні умови з іншими країнами (Польща, Франція, Німеччина, Росія). Ці фактори серйозно стримують нарощування виробництва зерна. Відносно інших категорій продуктів також існує низка перешкод, які гальмують нарощування великотоварного виробництва.

Враховуючи закордонний досвід, зазначимо, що у Польщі сільськогосподарська кооперація динамічно розвивається. Значний обсяг товарних потоків здійснюється саме через кооперативи. При тому, що територія Польщі удвічі менша від території України, кількість СОК там у десять разів більша. Можна стверджувати, що Польща попереду на десятиліття у плані розвитку сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів.

Спостерігається розвиток виробництва яловичини в сільськогосподарських фермерських господарствах в країнах Північної Європи. Наприклад, у Фінляндії кооперативи реалізують майже 90 % товарного молока. У Швеції та Норвегії на них припадає до 100 % переробки і збуту молока, близько 60 % продажів яєць, зерна та іншої продукції, до 90 % забою та переробки худоби. Цей досвід можна використовувати у вітчизняній практиці. Зокрема, спільні забійні пункти худоби можуть бути створені за підтримки вже існуючих великих агрохолдингів, де є успішний досвід розвитку, налагоджені канали збуту продукції. Наприклад, у Швеції нині спостерігається посилення взаємодії кооперативів з великими монополіями, держструктурами. Кооперація у сфері вирощування та переробки ВРХ в країні дозволить об'єднати зусилля фермерів, створити єдині стандарти якості продукції, що випускається. Крім того, з'являться нові можливості поділу праці між фермерами одного кооперативу (молочний напрям, дорощування бичків), виходу на ринки інших регіонів і т. д.

Основні перешкоди, які можуть стати на шляху успішної реалізації подібного проекту:

— розкид фермерських господарств по величезній території країни;

— у більшості господарств, в кращому випадку, міститься всього по кілька десятків голів худоби.

У той же час для перших пілотних проєктів можна вибрати регіони, де концентрація поголів'я на фермах є найбільшою, а при вирішенні завдань, пов'язаних з укрупненням ферм, доцільно використовувати досвід Японії, де також існувала подібна проблема. Держава заохочувала і продовжує заохочувати укрупнення виробництва на принципах оптимізації. Зокрема, визначені мінімальні розміри підприємств, які мають право отримувати державні субсидії [6].

Однак кооперативи здатні розвиватися і сприяти ринковій інтеграції своїх членів тільки за умови розширення їх прав та створення сприятливих умов для їх діяльності. Вони потребують раціональної політики, економічних стимулів, сприятливої нормативно-правової бази, а також механізмів участі, що дозволяють їм консультуватися і брати участь у діалозі з різними зацікавленими сторонами, особливо з особами, що приймають рішення.

У минулому році Міністерство аграрної політики і продовольства розробило і подало стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село». Ця ініціатива орієнтована на створення сільськогосподарських кооперативів та підтримку державою дрібних і середніх товаровиробників [7].

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток кооперативного руху і підтримка його з боку держави є необхідною умовою відродження українського села. І світовий досвід підтверджує, що саме завдяки об'єднанню в кооперативи дрібно- і середньотоварні виробники можуть

підвищити конкурентоспроможність своєї продукції. Тому інтерес селян до таких об'єднань поступово зростає.

Література

1. Устойчивые продовольственные системы как инструмент обеспечения продовольственной безопасности и питания [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fao.org/getinvolved/worldfoodday/ru/>.

2. Кооперативы и организации производителей [Электронный ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. — Режим доступа : <http://www.fao.org/partnerships/cooperatives/ru/>.

3. О развитии конкуренции на агропродовольственных рынках [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://agroobzor.ru/article/a-351.html>.

4. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держ. ком. стат. України ; [за ред. О. Г. Осауленко]. — К. : Консультант, 2011. — С. 138.

5. Томич І. Розвиток сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів — магістральний шлях для АПК України [Електронний ресурс] / Іван Томич // Новини УАК. — Режим доступу : <http://www.fao.org/partnerships/cooperatives/ru/>.

6. В России растёт производство свинины и мяса птицы, падает производство говядины [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://agroobzor.ru/mms/a-132.html>.

7. Арбузов. До 2020 р. сільські кооперативи створять 1,6 млн. робочих місць в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2013/03/25/299095>.